

ББК – 83.3(0)9

УДК – 8Т1

**ҲАММОНАНДИҶОИ
ҒАЗАЛИЁТИ МИРЗО
ҶАЛОЛИ АСИР ВА
СОИБИ ТАБРЕЗӢ**

Шехимов Иззатбек Толибович,
аспиранти кафедраи забон ва
адабиёти тоҷики Донишгоҳи давлатии
Хуҷанд ба номи акад. Б.Ғафуров
(Тоҷикистон, Хуҷанд)

**СХОЖИЕ МОТИВЫ В
ГАЗЕЛЯХ МИРЗО
ДЖАЛОЛА АСИРА И
СОИБА ТАБРЕЗИ**

Шехимов Иззатбек Толибович,
аспирант кафедри таҷриқии
языка и литературы Худжандского
государственного университета
им. акад. Б.Ғафурова
(Таджикистан, Худжанд)

**SIMILAR MOTIVES
IN MIRZO DJALOL
ASIR`S AND SOIB
TABREZI`S GAZELS**

Shekhimov Izzatbek Tolibovich,
post-graduate of the inter-faculties
department of the Tajik language under the
Tajik State University named after acad. B.
Gafurov (Tajikistan, Khujand)
E-MAIL: izzatulloh.shehimov@mail.ru

Ключевые слова: история персидско-таджикской литературы, персоязычная литература Индии, творчество Мирзо Джалола Асира, творчество Соиба Табрези, поэтические ответы (татаббу), индийский стиль, литературные связи, Иран и Индия в XVII веке

В истории персидско-таджикской литературы творчество представителей индийского стиля отличается, с одной стороны, утонченностью мысли, изяществом, красочностью и изысканностью образов, с другой – витиеватостью выражений, запутанностью утонченностью намёков, использованием цветистых метафор, сложных сравнений. Распространение этого стиля в Иране и Мавераннахре в основном происходит в XVII веке. Статья посвящена анализу взаимовлияния творчества двух поэтов XVII столетия – Мирзо Джалола Асира – литератора сефевидской династии, никогда не посещавшего Индию, и одного из ярчайших представителей индийского стиля Мирзо Соиба Табрези. Большинство авторов средневековых тезкире ставят творчество Асира на один уровень со стихами Соиба, что, по мнению автора статьи, является преувеличением, ибо среди поэтов индийского стиля Соибу, бесспорно, принадлежит пальма первенства. На основе анализа схожих мотивов в творчестве этих поэтов, поэтических ответов и подражаний (татаббу), написанных ими друг другу, автор приходит к выводу, что на данном этапе трудно однозначно ответить, кто из этих поэтов подражал другому. Не вызывает сомнения тот факт, что Асир и

Соиб давали высокую оценку поэтическому вкусу и стилю друг друга и писали изящные и пленительные ответы.

Key words: history of Tajik-Persian literature, the literature of India written in Persian, Mirzo Djalol Asir's creation, Soib Tabrezi's creation, poetical replies (*tatabbu*), Indian style, literary ties of Iran and India in the XVII-th century

*In the history of the Persian-Tajik literature the creation of the representatives of Indian style is distinguished, on the one hand, with exquisiteness of ideas, grace, richness of colours and subtlety of images; on the other hand – with ornateness of expressions, finesse of hints, usage of flowery metaphors, complicated and intricate similes. Diffusion of this style in Iran and Maverannakhr took place basically in the XVII-th century. The article dwells on the analysis of mutual influence of the two poets of the XVII-th century - Mirzo Djalol Asir, man-of-letters who belonged to the Sefavids' dynasty and never visited India, and Mirzo Soib Tabrezi, one of the brightest representatives of Indian style. The majority of the authors of mediaeval *tezki*res equalize Asir's creation with Soib's poems; but, in the author's opinion, it is an exaggeration as among the poets of Indian style the palm of priority should undoubtedly be that of Soib's. Proceeding from the analysis of similar motives, poetical replies and imitations written to each other the author comes to the conclusion that it is difficult to determine who imitated whom for sure. But one fact is irrefutable: both Asir and Soib highly appreciated the taste of style, they wrote subtle and charming replies to each other.*

Адабиёти асри XVII–ро яке аз давраҳои пурбори адабиёти форсизабон ҳисоб кардан мумкин аст, зеро таҳаввул ва камоли шеваи нигориш ва баён дар осори суҳанварони сабки ҳиндӣ, ки аксар дар сарзамини Ҳинду Эрон сукунат доштанд, то ҳол мавриди омӯзиш ва пажӯҳиши суҳаншиносон қарор дорад. Шуарои ин давра бо шеваи хоси баёни афкор ва андешаҳои хеш аз шоирони адвори пешин фарқ доштанд. Дар силки ин шоирон метавон чандин номҳоро зикр кард, ки дар олами шеърӯ шоирӣ иштиҳори беандоза доранд, ба монанди Назирии Нишопурӣ, Соиби Табрезӣ, Калими Кошонӣ, Толиби Омулӣ, Бедили Дехлавӣ, Ғании Кашмирӣ ва дигарон.

Мирзо Ҷалоли Асир дар давраи пурӯшӯби ҳукмронии шоҳони сафавӣ умр ба сар бурдааст. Дар бораи соли таваллуди Мирзо Ҷалоли Асир ихтилофҳои зиёде мавҷуд аст, аммо аз рӯи тахмин соли вилодати ӯ байни солҳои 1600–1610 рост меояд. Мирзо Ҷалоли Асир дар таърихи адабиёти форсу тоҷик дар шумори шоироне қарор дорад, ки дар офариниши маонии ноб, тасвирҳои шоирона ва партави хунари шоирӣ аз мақоми шоистае бархурдор гардидааст. Мақоми ӯ дар мазмунсозӣ, ҳаллоқияти маонии тоза ва аз ин равшана партав бахшидани хунари шоирӣ дар қолаби таркибот ва ибораҳои ҳадид эътироф гардидааст. Бо ишораи тазкиранигорон, ки дар мавриди муайян кардани мақоми вижаи шоирӣ ӯ нигошта шудаанд, Мирзо Ҷалоли Асир бо он ки ҳеҷ гоҳ ба Ҳинд нарафт, шеъраш бо истиқболҳои ачибе дар миёни шоирони ин минтақа рӯ ба рӯ шуд (4, с. 76; 6, с.57; 10, с. 102). Дар қиёс бо ӯ Шерхони Лудӣ, Хушгӯ ва дигар тазкиранигорон Соибро, ки ҳарчанд ба Ҳинд сафар кардаву дар он ҷо эътиромӣ баланд доштааст ва дар ҳама маҳфилҳои баҳсҳо ашъорашро санад мекардаанд, чандон машҳур нагаштаву сабақаш дар қарни дувоздахуми ҳиҷрӣ аз тарафи гурӯҳе аз тундравон номақбул шуда менигоранд (4, с. 76; 5, с. 34; 10, с. 102).

Мирзо Ҷалоли Асир ва Соиб, бино ба гуфтаи ҳудашон, чунон ба шеърӣ ҳамдигар таваҷҷуҳ доштаанд, ки аз ҳамдигар сабақат меҷустанд, аммо ин иллат иқболи тафовути ҷиддӣ дар сабки он ду аст. Тахайюли озод ва раҳиҳои Мирзо Ҷалоли Асир ба мазоқи ҳиндуҳо хуш омад, вале тахайюли Соиб бастанатар буд, баҳусус, дар услуби муодиласозӣ (ирсоли масал), ки пайваста олами айро бо илми зехн васл месозад ва маҷоли парвозҳои баландҳаёлро маҳдуд мекунад. Муаллифи «Миръот-ул-хаёл» низ бад-он ишора карда, мегӯяд: «Бонии бунёди хаёлбандӣ аст ва хаёлбандони замони ҳолро ба пайравии ӯ сари ифтихор баланд аст, агарчи тарзи хаёл ба нудрат аз қадим аст, чунончи, дар баъзе ашъори Рӯдакиву Кисой низ ёфта мешавад, валекин Мирзо Ҷалоли Асир асоси суҳанварӣ ба ҳамин тарз ниҳод ва ин қонуни шигарф ба дасти ояндаҳои қавофил вучуд дорад» (4, с.75). Аммо бояд як нуктаро таъкид намуд, ки таъкиранигорон дар мавриди Асирро бо Соиб баробар намудан каме муболиға ҳам кардаанд, зеро каломи Соиб нисбати каломи Мирзо Ҷалоли Асир чанд зина пештар аст ва шеърӣ Соиб онқадар дар байни мардум маҳбубият ёфтааст.

Шиблии Нӯъмонӣ баробари зикри печдарпечии маъниҳо ва хаёли шоирони сабки ҳиндӣ ва бузургтарин намоёндагони ин услуб навиштааст, ки «... Мирзо Ҷалоли Асир ифшоқунандаи тарзи хаёлбофиву мазмунсозӣ, Шавкати Бухорӣ, Қосими Девона ва ғайра шиноварони ин гирдобанд» (6, с. 27). Ин нуктаро аз чанд байти шоир ҳам пай бурдан мумкин аст:

*Дило бе ман чӣ мегардӣ ту дар кӯи ҳабиби ман,
Илоҳӣ, хун шавӣ, эй дил! Ту ҳам гаитӣ рақиби ман (12, с. 393).*

*Бегонагӣ нигар, ки ману ёр, чун ду чаши,
Ҳамсоҷему хонаи ҳамро надидаем (12, с. 385).*

Дар мавриди аҳамият ва ҷойгоҳи Мирзо Ҷалоли Асир дар миёни муосиронаш кофист назари Соиб Табрзиро ба ёд оварем. Соиб, дар бораи Асир мегӯяд:

*Хушо касе, ки чу Соиб зи соҳибони суҳан,
Татаббӯи суҳани Мирзо Ҷалол кунад (2, с. 53).*

Ё ин ки:

*Гул аз гулшан гуҳар аз баҳр хезад, Соиб аз Эрон,
Асири бедил аз файзи дуои дӯстон хезад (12, с. 34).*

Дар баъзе абёташ низ мисраи Асирро тазмин кардааст:

*Ин ҷавоби он газал, Соиб, ки мегӯяд Асир,
“Хоб чун гардад гарон бедор месозад маро” (12, с. 15).*

Ин порчаҳои шеърӣ далолат бар он мекунад, ки Мирзо Ҷалоли Асир дар пешрафти адабу шеър саҳми босазое дорад. Аз шарҳи аҳволе, ки Насрободӣ дар тазкираи худ (10; 135, 360, 399) аз бархе афроди ҳамзамони шоир, монанди – Оқо Алии Исфаҳонӣ ва Ҳочакалони Кирмонӣ меорад, маълум мешавад, ки дар манзили Асир маҳфили адаби дӯстони он давра баргузор мешуд, ки шоирони зиёд дар он гирд меомаданд.

Аз далелҳои боло мақоми баланди ӯ дар байни шоирони асри ҳудаш барои мо равшан мешавад. Илова бар ин, теъдоде аз шоирони муосири Асир суҳани ӯро тазмину истикбол кардаанд. Ӯ дар ғазалаш ба таъсири худ аз Соиб ва Соиб низ ба таъсир гирифта аз Асир ишора кардааст. Муҳаққиқи эронӣ Нӯшофарини Калонтар дар мақолааш дар мавриди шоирӣ Асир зикр мекунад, ки Соиб дар чор ғазал ба

номи Асир ва истиқбол аз шеъри ӯ сареҳан ишора кардааст, ки фақат ду то аз ғазалҳои истиқболшуда дар девони Асир мушоҳида шудааст. Асир ва Соиб 213 ғазали муштарак дар як вазну радиф ва қофия доштаанд (13). Яке аз матлаи он ғазалҳоро чун намуна зикр менамоем. Соиб фармуда:

*Метаровад маи гулгун зи рагу решаи мо,
Пеши хум гардани худ ҳам нақунад шишаи мо (8, с. 185).*

Асир:

*Шиша бар хора ба сад ранг задан пешаи мо,
Бесутун маъдани алмосу чигар тешии мо (12, с. 51).*

Соиби Табрези (1591-1676) низ аз шоирони бузурги давраи Сафавӣ (солҳои ҳукмронӣ 1501-1735) ва аз зумраи бузургмардонест, ки дар кори ҳунар назир нашошта, дар байни аҳли илму адаб бо номи «қуллаи сабки ҳиндӣ» шуҳрат дорад. Адабиётшиносон Соибро дар ҳунари ғазалсарой мумтозу бехтарин медонанд. Сарчашмаҳои монанди “Миръот-ул-ҷамол”, “Майхона”, “Тазкираи Насрободӣ” ва ғайраҳо ашъори ӯро байни 80 ҳазор то 300 ҳазор байт ё болотар гуфтаанд (9, с. 40; 11, с. 12). Дар ғазалҳои Соиби Табрези ҳаёлпардозиро бо зарофатҳо ва латофатҳои шоирона бисёр вохӯрдан мумкин аст. Мирзо Ҷалоли Асир дар васфи Соиб мегӯяд:

*Бо вучуди он, ки устодам Фасеҳӣ буд, Асир,
Мисраи Соиб тавонад, як китоби ман шавад (1, с. 287).*

Боз дар ҷои дигаре фармудааст:

*Шеъре бигӯ Асир, ки Соиб қунад писанд
Тӯтӣ ба Ҳинду мавҷ ба Уммон чӣ мебарӣ (3, с. 728).*

Аз ин матлаб маълум шуд, ки Асир низ бузургии Соиб ва қудрату тавонии ӯро эътироф намуда, ашъори худро дар назди мисраи Соиб ҳеч медонад. Албатта, мурод дар ин ҷо заъфи шеъри Асир аз шеъри Соиб набуда, балки нишона аз ҳурмату эҳтироми Асир нисбат ба Соиб аст ва аз дӯстиву рафоқати ин ду шоир барои мо хабар медиҳад. Таъсирпазирии Асир ва Соибро аз якдигар метавон дар мавридҳои зер дастабандӣ намуд:

Ашъоре, ки шоирон аз лиҳози вазну қофияву радиф, аз шеъри ҳамдигар истиқбол намудаанд:

Соиб: *Нест як тан дар ҷаҳон гӯё агар гӯё дил аст,
Чаши бино пардаи хоб аст, агар бино дил аст (12, с.35).*

Асир: *Не ҳамин нақши паи шавқи ҷунунпаймо дил аст,
Шабнами хоре, ки мебинӣ дар ин сахро дил аст (12, с. 35).*

Соиб: *Аз назарҳо дарду доғи шиқ тинҳон хуштар аст,
Ҷои ин гулҳои хушбӯ дар гиребон хуштар аст (12, с. 35).*

Асир: *Гар ба даст ояд гули доғ аз гиребон хуштар аст,
Бар хурад гар захми носур аз намакдон хуштар аст (12, с. 36).*

Ҳамчунин, ба ғазалҳои “Ҷои ғам холӣ бувад, то соғари саҳбо пур аст...”, “Шаҳпари парвонаи моро ҷило дар оташ аст...”, “Дашноми ёр ҷони дигар медиҳад маро...”, “Танпарастӣ зердасти хок месозад маро...” ва дигар ғазалҳои Соиб, Асир бо ғазалҳои “Баски аз рашки сиришкам хотири дарё пур аст...”, “Соқӣ ҳамин на аз ту

дили мо дар оташ аст...”, “Лаълат зи чом ширу шакар медиҳад маро...”, “Бода чун зӯр оварад, хушёр месозад маро...” ҷавоб гуфтааст.

Ҳарчанд дар абёт ва ғазалҳои болоӣ бисёр шабоҳатҳо ва тафовутҳо дида мешаванд, нуктаи қобили тавачҷӯх ин аст, ки шоирон ҳамеша дар ҷаҳони андеша ва диди худ боқӣ мондаанд ва аз ин лиҳоз ашъоре, ки дар боло зикр ёфтаанд ва чандин мисолоти дигари девони ду шоири мавриди таҳқиқ ҳамбастагиҳои зебо доранд, ба мисли байтҳои Ӯ абёти зер:

Соиб: *Ҳар ниқоби рӯи ҷононро ниқоби дигар аст,
Ҳар ҳиҷоберо, ки тай кардӣ, ҳиҷоби дигар аст (12, с. 35).*

Асир: *Ҳар нафас ҷузви парешони китоби дигар аст,
Ҳар хароши сина байти интиҳоби дигар аст (12, с. 35).*

Аммо фарқиятҳо ва фардиятҳои худро ҳам доранд. Масалан:

Соиб: *Лангар аз соҳибдилон, шӯҳӣ зи хубон хушнамост,
Аз ҳадаф истодагӣ, аз тир ҷавлон хушнамост (12, с. 34).*

Асир: *Чаши бадхӯ чун ҳучум овард, тоқат хушнамост,
Чун газаб шамшери кин бандад, мурувват хушнамост (12, с. 34).*

Дар ин байтҳо ҳарчанд вазну радиф бо ҳам қаробат доранд, ашъори Соиб, ки ҳамеша андешаҳои ахлоқӣ ва андарзиро ҳовист, дар байти воҳид ҳам падидаи мазкур дида мешавад, ғазалҳои Мирзо Чалол бошад, ҷунонки вижагии аслии ғазал ва манзури ғазалсароён ишқ аст, аз ин дидгоҳ баён шудааст. Инчунин, дар ғазалиёти ду шоири мавриди назар ғазалҳое ёфт мешаванд, ки аз нигоҳи маъно низ ба ҳам қаробат доранд. Мисоли зер далели ин гуфтаҳост:

Асир: *Намегунҷад ба маҳшар фавҷи исёне, ки ман дорам,
Аҳал шармандагиҳо дорад аз хоне, ки ман дорам (12, с. 367).*

Соиб: *Занад паҳлу ба гардун кӯҳи исёне, ки ман дорам,
Ба сад дарё нагардад пок домоне, ки ман дорам (9, с.588).*

Бояд тазакур ёбад, ки бархе ҳаммонандиҳои ашъори ду шоири фавқуззикр дар тарзи баёни афкор ҳам дида мешавад. Яъне, ҳарду ҳам ҷонибдори «шеъри тарз» буда, ин падида дар ашъори онон дида мешавад:

Асир: *Бенаво коре надорад бо касе фикри Асир,
Мисрае аз маънии бегона тамго кардан аст (12, с.116).*

Соиб: *Дар ғарибӣ ошно аз ошно ҳаргиз наёфт,
Лаззате, к-аз маънии бегона меёбем мо (9, с.94).*

Хулоса, ашъори Мирзо Чалоли Асир, на танҳо дар Эрон Хуросон ва Мовароуннаҳр, балки дар Ҳинду Покистон низ мавриди истиқболу тавачҷӯхи шуарову удабо будааст. Ва агарчи тарзи баён, орову афкор ва шеваи шоирии Асир ва Соиб бо ҳам тафовути чиддӣ дорад, ин ду бузургвор дар истиқболи ҳам ашъоре фаровон сурудаанд. Азбаски замони зиндагии шуарои мавриди назар як буда, то ҳол ба таври яқин гуфта наметавонем, ки кадоме шеваи шоирии кадомро бештар пайравӣ менамудааст. Фақат мушоҳида мешавад, ки шоирон ба сабку салиқа ва хунари шоирии якдигар баҳои баланд меодаанд ва дар пайравии ҳам ашъоре ҷолиб ва дилнишин месурӯданд. Дар интиҳо бояд як нуктаро ишора намоем, ки бо интиҳоби чанд мисраву байт барои муқоиса наметавон сабки ин ду шоирро пурра

фаро гирифт ва мо танҳо саъй кардем, он иттилооте, ки нисбати ин ду шоир ва ҳаммонандиҳои ашъори эшон дорем, рӯи саҳфа биёрем.

Калидвожаҳо: *Мирзо Чалоли Асир, Соиби Табрэзӣ, муқоисаи газалиёт, адабиёти асри XVII, сабки ҳиндӣ, санъати суҳанварӣ*

Пайнавишт:

1. *Асир, Мирзо Чалоли. Куллиёт / Мирзо Чалоли Асир - Лакҳнав, 1297. – 500 с.*
2. *Ваҷеҳуддин. Газалиёти ношинохтаи Чалоли Асири Исфаҳонӣ. – Деҳлӣ, 1999. – 198 с.*
3. *Доират-ул-маорифи бузурги исломӣ (иборат аз 21 ҷилд). – Техрон, 1998. – Ҷ.8. – 868 с.*
4. *Лудӣ, Шералихон. Миръот-ул-хаёл / Шералихони Лудӣ. – Бамбай: Матбааи Музаффарӣ, 1326. – 302 с.*
5. *Нӯъмонӣ, Шиблӣ. Шеър-ул-Аҷам ё таърихи шуаро ва адабиёти Эрон / Шиблӣ Нӯъмонӣ (иборат аз 5 ҷилд). - Ҷ.4. - Техрон, 1368 ш. – 471 с.*
6. *Сархуш, Муҳаммад Афзал. Калимот-уш-шуаро / Муҳаммад Афзали Сархуш. – Лоҳур, 1942. – 298 с.*
7. *Сафо, Забехуллоҳ. Ганҷи суҳан / 3. Сафо. - Техрон: Интишороти Донишгоҳи Техрон, 1920. – 355 с.*
8. *Табрэзӣ, Соиб. Девони газалиёт / Соиби Табрэзӣ. – Техрон, 2005. – 354 с.*
9. *Табрэзӣ, Соиб. Мунтахабот / Соиби Табрэзӣ. – Душанбе, 1980. – 543 с.*
10. *Тоҳири Насрободӣ, Мирзо Муҳаммад. Тазкираи Насрободӣ / Мирзо Муҳаммад Тоҳири Насрободӣ. – Техрон, 1352. – 347 с.*
11. *Ҷунона, М. Килки гавҳарбор / М. Ҷунона. – Хучанд: 2012. – 110 с.*
12. *Шарифӣ Вилдонӣ, Гуломқусайн. Девони газалиёти Мирзо Чалоли Асири Шаҳристонӣ / Шарифӣ Вилдонӣ. – Техрон: Интишороти Мероси мактуб, 2005. – 763 с.*
13. *Манбаи электронӣ: www.rasikhoon.net/mashahir/show-101375.aspx. (санаи муроҷиат: 12 июни 2012)*

Reference Literature:

1. *Asir Mirzo Djalol. Collection of Compositions. – Lakhnav, 1297. – 500 pp.*
2. *Vadgekhuddin. Asir's Unfamiliar Gazels. – Dehli, 1999. -198 pp.*
3. *Big Islamic Encyclopaedia (in 21 volumes). – V.8. –Tehran, 1998. – 868 pp.*
4. *Ludu, Sheralikhan. Mirror of Phantasy. – Bombay: Muzaffari's printing-house, 1326. – 302 pp.*
5. *Numoni, Shibli. Poetry of Adjam (in 5 volumes). –V.4. Tehran, 1368 hijra. – 471 pp.*
6. *Sarkhush, Mukhammed Afzal. Poets` World. - Lokhur: 1942. – 298 pp.*
7. *Safo, Zabekhulloh. World Treasury. –Tehran. Printing-house of Tehran University,1920. -355pp.*
8. *Tabrezi, Soib. Divan of Gazels. – Tehran, 2005. – 354 pp.*
9. *Tabrezi Soib. Selected Works. –Dushanbe: Irfon, 1980. – 464 pp.*
10. *Tokhir Nasrobodi, Mirzo Mukhammed. Anthology. – Tehran, 1352 hijra. – 347 pp.*
11. *Urunova M. Mellifluous Pen. – Khujand, 2012. – 110 pp.*
12. *Sharifi, Vildoni, Gulomkhusayn. Mirzo Djalol Asir's Divan of Gazels. –Tehran, 2005.–763 pp.*
13. *[http: www.rasikhoon.net/mashahir/show-101375.aspx](http://www.rasikhoon.net/mashahir/show-101375.aspx) (12.06. 2012).*